

H				He
	N	O	F	Ne
			Cl	Ar
				Kr
				Xe
				Rn

Plyny

Plyn	T_v, K
H ₂	20
He	4.4
Ne	27
Ar	87
Kr	120
Xe	165
Rn	211
N ₂	77
O ₂	90
F ₂	85
Cl ₂	238

11 plynných prvků

Vzácné plyny

He, Ne, Ar, Kr, Xe, Rn

Diatomické plynné prvky

H₂, N₂, O₂, F₂, Cl₂

Plyn

Velká část chemických a fyzikálních teorií byla rozvinuta v souvislosti s experimenty s plyny

Jsou různé druhy "vzduchu"
→ první studium plynů, pojem plyn

Gas sylvestre = divoký plyn = CO_2

CO_2 vzniká:

Hořením dřevného uhlí s KNO_3 (salpetr)

Kvašením piva, vína

Působením octa na vápenec

Grotto del Cane – vyšší hustota než vzduch

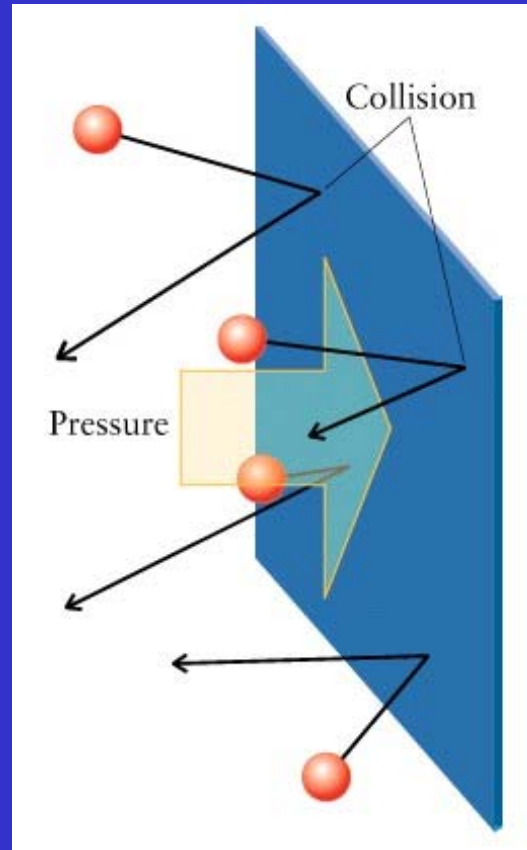
Johann Baptista van Helmont
(1579 - 1644)

Tlak

Nárazy molekul
plynu na stěny
nádoby

$F = \text{síla N}$
 $A = \text{plocha m}^2$

$$p = \frac{F}{A}$$

101325 Pa
760 mm Hg
760 torr (Torricelli)
1 atm
1 bar = 100 000 Pa

Evangelista Torricelli
(1608 - 1647)

barometr 1643

Hydrostatický a atmosferický tlak

$$F = m g$$

$$g = 9,80665 \text{ m s}^{-2}$$

Sloupec vzduchu

1 m², od země po stratosféru

$$m = 10^4 \text{ kg}$$

Gravitational
force

$$p = h \rho g$$

h = výška sloupce

ρ = hustota

Atmosferický tlak

$$101\,325 \text{ Pa} = 1 \text{ atm} = 760 \text{ torr}$$

Boyleův zákon

1662

Součin tlaku a objemu je konstantní
pro dané množství plynu a teplotu

$$p V = \text{konst.}$$

Isotermický děj ($T = \text{konst.}$)

Nezávisí na druhu plynu, nebo více plynů ve směsi

Výjimka např. dimerizace $2 \text{NO}_2 \rightleftharpoons \text{N}_2\text{O}_4$

Robert Boyle
(1627 - 1691)

Stlačení plynu za konstantní teploty

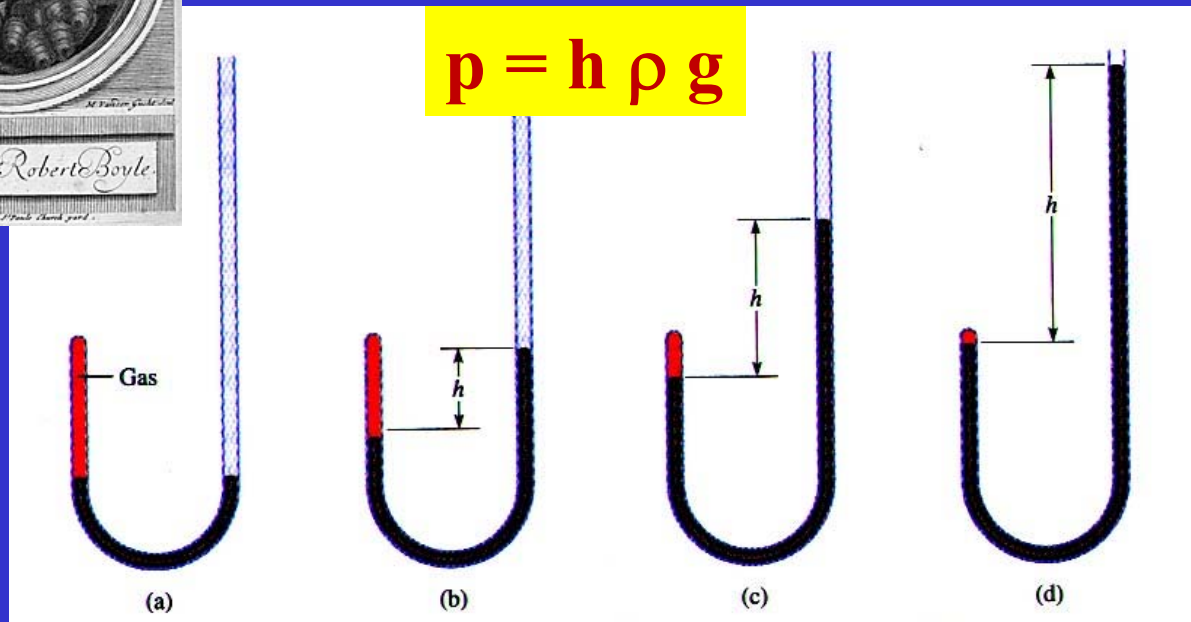

$$p_1 V_1 = p_2 V_2$$

Za konstantní teploty

$$g = 9,81275 \text{ m s}^{-2} \text{ (Brno)}$$

$$p = h \rho g$$

ρ (hustota)

Voda

$$0,99707 \text{ g cm}^{-3}$$

Rtuť

$$13,534 \text{ g cm}^{-3}$$

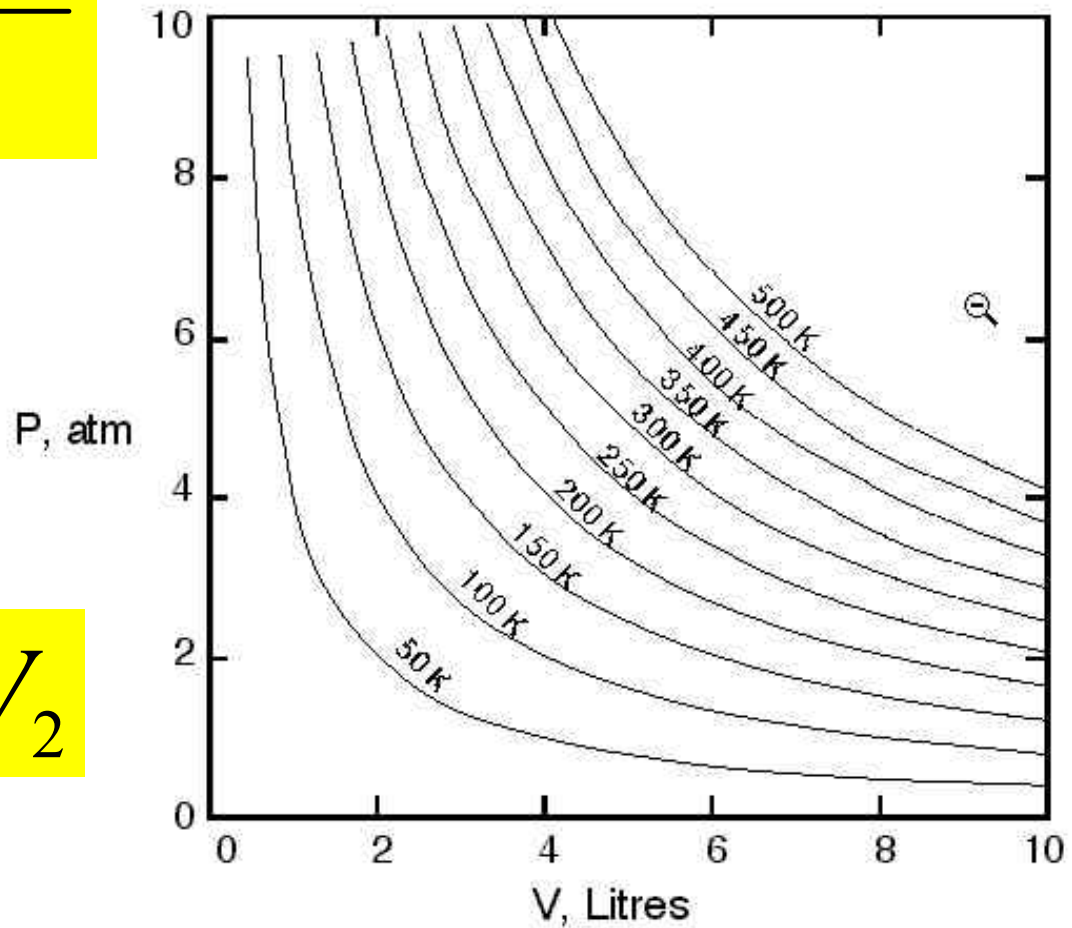
tlak roste

Izotermy

$$p = \frac{\textit{konst}}{V}$$

T = konst.

$$p_1 V_1 = p_2 V_2$$

Amontonův zákon

1702 Tlak různých plynů se zvyšuje o stejný zlomek při stejném zvýšení teploty

$$p = p_0 (1 + \alpha t)$$

$\alpha = 1/273$ koeficient tepelné rozpínivosti

$$\frac{p_1}{T_1} = \frac{p_2}{T_2}$$

n a $V = \text{konst.}$

Izochorický děj

Guillaume Amontons
(1663 –1705)

Charlesův-Gay-Lussakův zákon

1787 Různé plyny se roztahují o stejný zlomek objemu při stejném zvýšení teploty

$p = \text{konst.}$
Isobarický děj

Jacques A. C. Charles
(1746 - 1823)

První solo let balonem
První H₂ balon

$$V = V_0 (1 + \alpha t)$$

α = koeficient tepelné roztažnosti
 t = teplota ve °C

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$$

Joseph Louis Gay-Lussac
(1778 - 1850)

Charlesův-Gay-Lussakovův zákon

$$V = a t + b$$

t = teplota, °C

p = konst.
Isobarický děj

$$V = a (t + b/a)$$

$$b/a = 273 \text{ °C}$$

Absolutní stupnice teploty

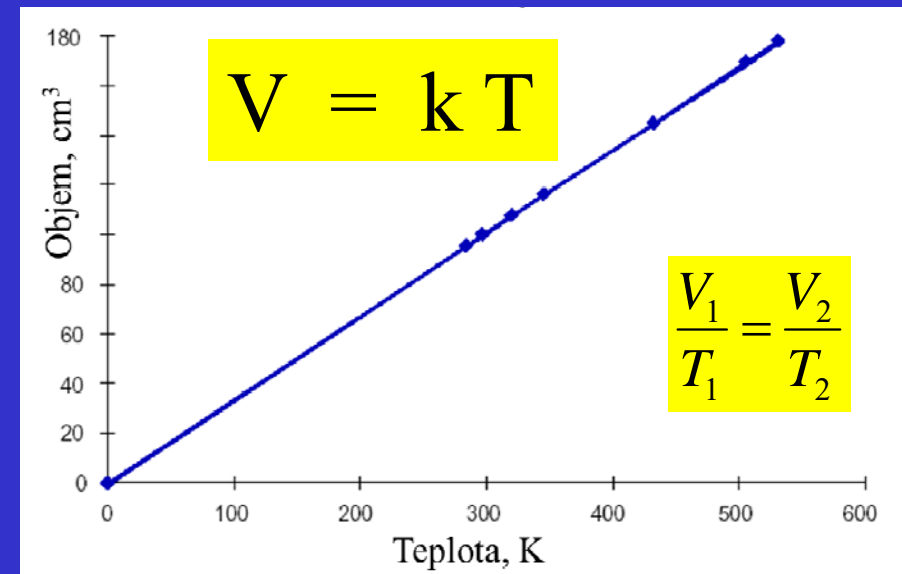
$$V = k T \text{ [K]}$$

T = absolutní teplota

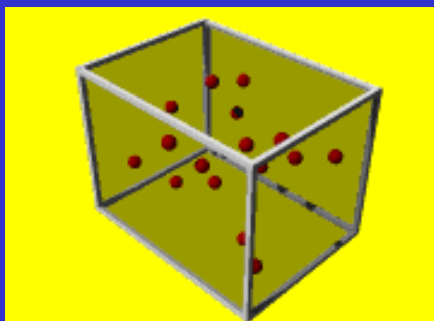
$$T = t + 273$$

Pojem absolutní nuly

1850 William Thomson – odvodil na základě Charlesova zákona → neustálým snižováním teploty plynu v uzavřeném prostoru se bude snižovat i objem až na nulu

Kinetická teorie plynů

$$p V = \text{konst.}$$

$$p = \text{konst.} \times T$$

Molekuly plynu narazí na stěny nádoby, odrazí se a předají impulz, tím se vytváří tlak plynu, který vyrovnává vnější tlak

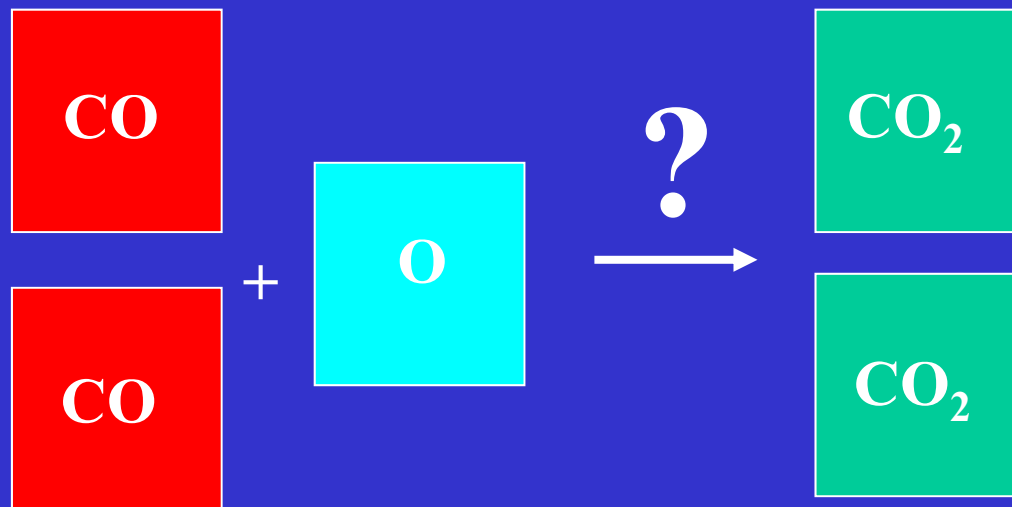
Pokud snížíme objem na polovinu, nárazy na stěnu jsou dvakrát častější a tlak je dvojnásobný

Pokud zvýšíme teplotu, nárazy na stěnu mají větší energii

Zákon stálých objemů (Gay-Lussakův)

1809 Plyny se slučují v jednoduchých poměrech objemových a stejně tak vznikají i plynné produkty

2 objemy CO + 1 objem kyslíku → 2 objemy CO₂

Aplikace Daltonovy atomové teorie
a měření objemu plynů

Joseph Louis Gay-Lussac
(1778 - 1850)

Avogadrova hypotéza

1811 **A. Avogadro** z Daltonovy atomové teorie a Gay-Lussakova zákona a měření hustot plynů vyvodil:

- **Při stejné teplotě a tlaku obsahují stejné objemy různých plynů stejný počet částic**
- **Plyny jsou dvouatomové molekuly (H_2 , N_2 , O_2)**

Nepřijato až do 1858,

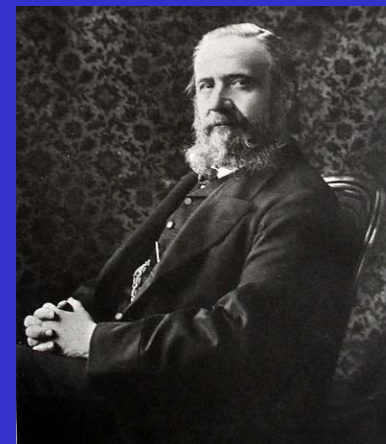
Cannizzaro znovu připomněl a rozpracoval

1860 První chemický kongres, Karlsruhe

Do 1858 voda = OH, $A_r(\text{O}) = 8$ (J. Dalton)

Několik systémů atomových relativních hmotností

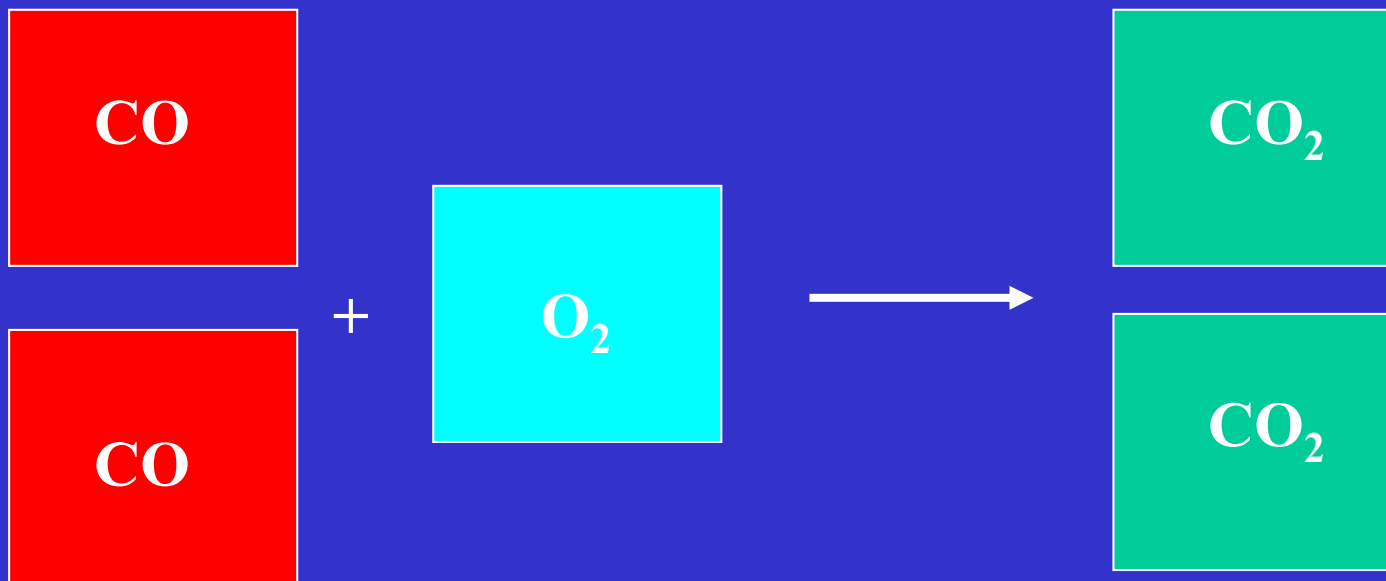
Po roce 1858 voda = H_2O , $A_r(\text{O}) = 16$

Stanislao Cannizzaro
(1826–1910)

Avogadrova hypotéza + Zákon stálých objemů

- Při stejné teplotě a tlaku obsahují stejné objemy různých plynů stejný počet částic
- Plyny jsou dvouatomové molekuly
- Plyny se slučují v jednoduchých poměrech objemových a stejně tak vznikají i plynné produkty

Avogadrův zákon

1811

Stejné objemy plynů obsahují stejný počet molekul
(za stejných podmínek p , T)

$$V = \text{konst.} \times n$$

Objem 1 molu ideálního plynu je **22,414 litru**
při $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ a $101\,325\text{ Pa}$ (STP)

$V_M = 22,414\text{ l mol}^{-1}$ **molární objem ideálního plynu**

při $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ a $100\,000\text{ Pa}$ (1 bar) $V_M = \mathbf{22,711\text{ l mol}^{-1}}$

při $25\text{ }^{\circ}\text{C}$ a $100\,000\text{ Pa}$ (1 bar) $V_M = 24,790\text{ l mol}^{-1}$

při $25\text{ }^{\circ}\text{C}$ a $101\,325\text{ Pa}$ (1 atm) $V_M = 24,465\text{ l mol}^{-1}$

Amadeo
Avogadro
(1776 - 1856)

Tedy tlak závisí na počtu molekul, teplotě, objemu

$$p V = f(N, T)$$

1 mol reálného plynu

$$V = \text{konst.} \times n \quad V/n = \text{konst.}$$

$$V_m = 22,41 \text{ l mol}^{-1}$$

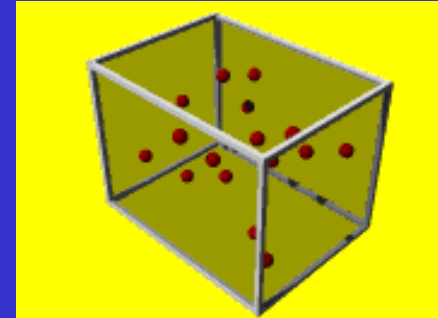

Ideal gas	22.41
Argon	22.09
Carbon dioxide	22.26
Nitrogen	22.40
Oxygen	22.40
Hydrogen	22.43

Za standardní teploty a tlaku (STP)
 $p = 101,325 \text{ kPa} = 1 \text{ atm} = 760 \text{ torr}$
 $t = 0 \text{ }^\circ\text{C}$

Ideální plyn

- Je složen z malých částic (atomů, molekul), které jsou v neustálém pohybu po **přímých drahách** v náhodných směrech vysokými rychlostmi
- Rozměry částic jsou **velmi malé** ve srovnání s jejich vzdálenostmi (= hmotné body)
- Částice **na sebe nepůsobí** přitažlivými nebo odpudivými silami (= nulová potenciální energie)
- Vzájemné srážky jsou **elastické**, bez ztráty energie
- Kinetická energie částic je závislá jen na teplotě (ne na tlaku nebo objemu)

$$E_{kin} = \frac{1}{2} m \langle v^2 \rangle = \frac{3}{2} k_B T$$

- Celkový tlak je součtem parciálních tlaků složek

Stavová rovnice ideálního plynu

Ideální plyn se chová podle stavové rovnice

- Objem molekul nulový (zanedbatelný oproti objemu plynu)
- Žádné mezimolekulové síly

$$p V = n R T$$

n = látkové množství plynu, mol

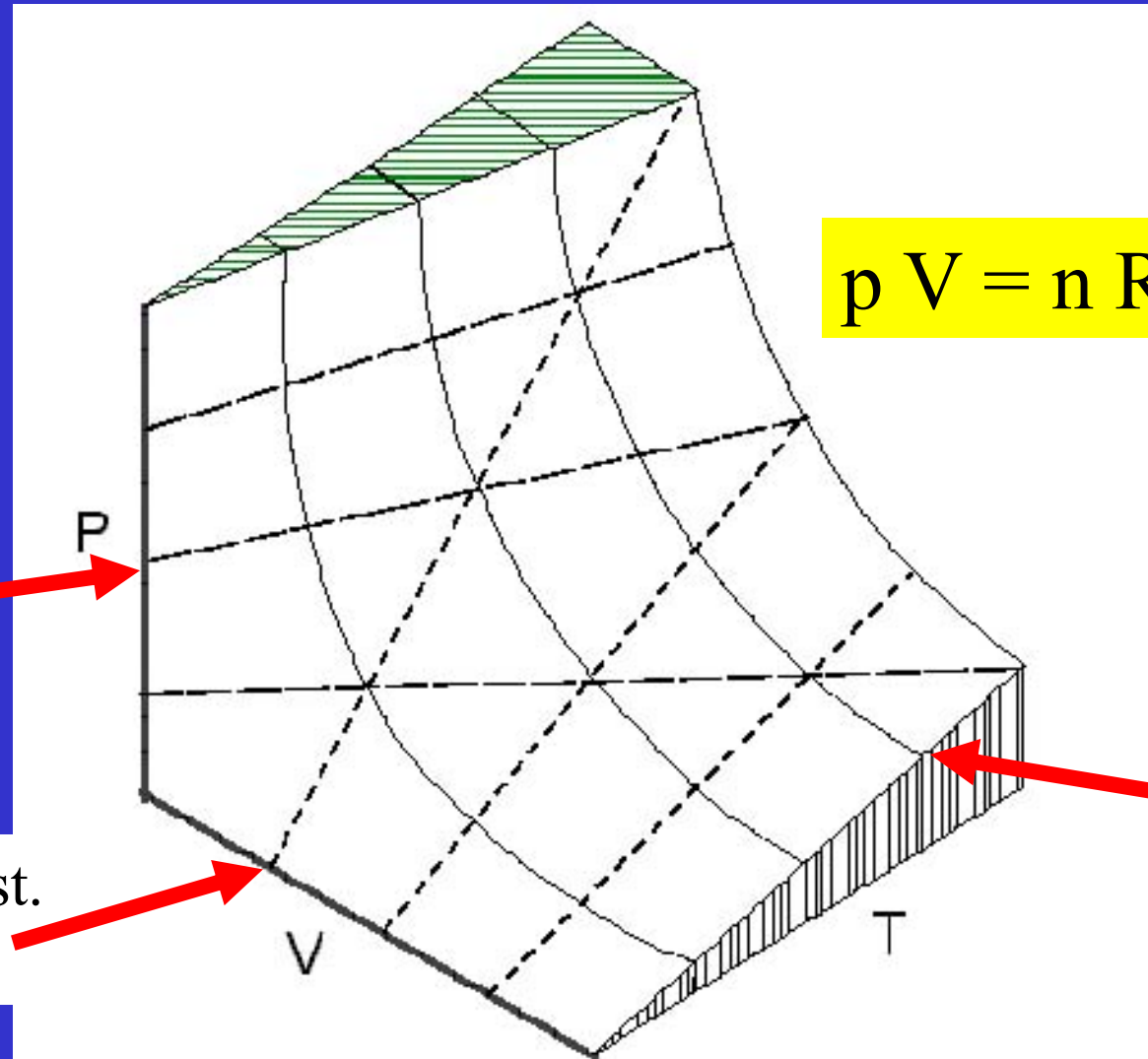
R = plynová konstanta = $8,314 \text{ J K}^{-1} \text{ mol}^{-1}$

$$V = (n R T) / p$$

$$p = (n R T) / V$$

$$n/V = p / RT$$

Rovnice ideálního plynu

$$p V = n R T$$

$p = \text{konst.}$
izobara

$V = \text{konst.}$
izochora

$T = \text{konst.}$
izoterma

Výpočet hustoty a M_r plynu

$$p V = n R T$$

$$p V = n R T = (m/M_r) R T$$

$$\rho = m/V = p M_r / R T$$

Hustota plynu (známe M_r)

$$M_r = \rho R T / p = \rho V_m$$

Molekulová hmotnost plynu

$$V_m = R T / p$$

Parciální tlak, p_i

p_i = Tlak komponenty ve směsi, kdyby byla v daném objemu sama, nezávislá na ostatních složkách

Molární zlomek

$$x_i = \frac{n_i}{\sum n_i}$$

$$p_i = \frac{n_i}{\sum n_i} p_{celk}$$

$$\sum x_i = 1$$

Tlak plynu uzavřeného nad kapalinou

$$p_{celk} = p(\text{plynu}) + \text{tenze par kapaliny}$$

Daltonův zákon

$$p_{\text{celk}} = p_1 + p_2 + p_3 + \dots + p_n = \sum p_i$$

$$p(\text{vzduch}) = p(\text{O}_2) + p(\text{N}_2) + p(\text{Ar}) + p(\text{CO}_2) + p(\text{ost.})$$

Parciální tlak

Tlak komponenty ve směsi, kdyby byla v daném objemu sama

Směs He + Ne

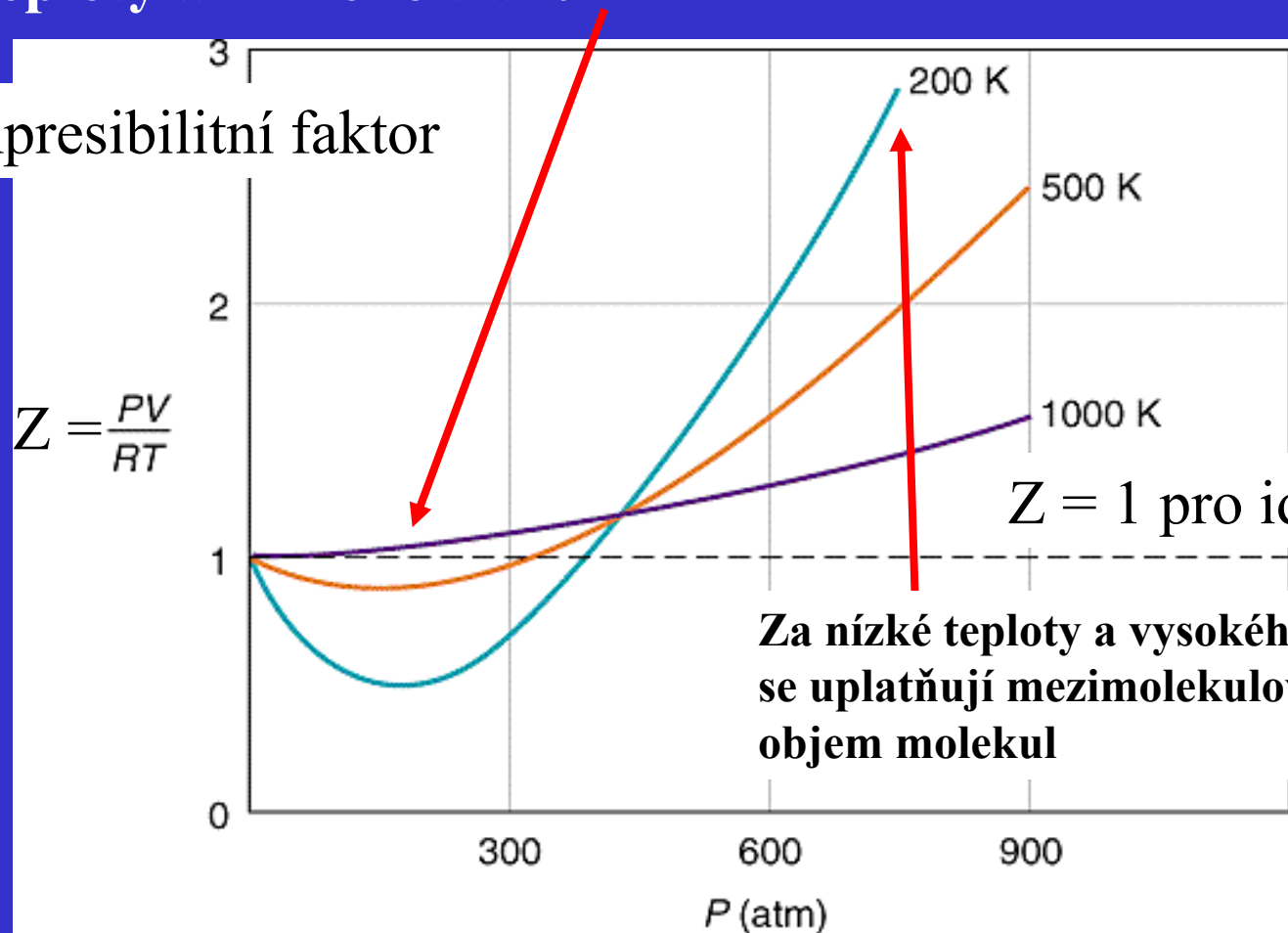
$$P_{\text{He}} = x_{\text{He}} P_{\text{celk}} \quad P_{\text{Ne}} = x_{\text{Ne}} P_{\text{celk}} \quad x_{\text{He}} + x_{\text{Ne}} = 1$$

$$P_{\text{celk}} = P_{\text{He}} + P_{\text{Ne}}$$

Neideální (reálný) plyn

Chování neideálního plynu se blíží ideálnímu za vysoké teploty a nízkého tlaku

$Z = \text{kompresibilitní faktor}$

$Z = 1$ pro ideální plyn

Za nízké teploty a vysokého tlaku se uplatňují mezimolekulové síly a vlastní objem molekul

Neideální (reálný) plyn

$Z =$ kompresibilitní faktor

$Z > 1$ molární objem neideálního plynu je větší než ideálního
Odpudivé mezimolekulové interakce převládají

$Z < 1$ molární objem neideálního plynu je menší než ideálního
Přitažlivé mezimolekulové interakce převládají

$V_m / \text{l mol}^{-1}$		
	Ideal gas	22.41
	Argon	22.09
	Carbon dioxide	22.26
	Nitrogen	22.40
	Oxygen	22.40
	Hydrogen	22.43

Za standardní teploty
a tlaku (STP)

$$p = 101,325 \text{ kPa}$$

$$t = 0 \text{ } ^\circ\text{C}$$

Van der Waalsova stavová rovnice reálného plynu

$$\left(p + \frac{a}{V_m^2} \right) (V_m - b) = RT$$

V_m = molární objem plynu

b = vlastní objem molekul plynu (odečíst)

a = mezimolekulová přitažlivost (zvětšit p)

J. D. van der Waals
(1837 - 1923)

NP za chemii 1910

Van der Waalsova stavová rovnice reálného plynu

$$\left(P + \frac{an^2}{V^2}\right)(V - nb) = nRT$$

$$P = \frac{nRT}{(V - nb)} - \left(\frac{an^2}{V^2}\right)$$

Plyn	a (l ² bar mol ⁻²)	b (l mol ⁻¹)
Helium	0,034598	0,023733
Vodík	0,24646	0,026665
Dusík	1,3661	0,038577
Kyslík	1,3820	0,031860
Benzen	18,876	0,11974

Zkapalňování plynů

Kondenzace plynů
je podmíněna působením **mezimolekulových vdW sil**

Nízká T , vysoký p , snížení E_{kin} , přiblížení molekul

Ideální plyn **nelze** zkapalnit

Kritická teplota plynu = nad ní nelze plyn zkapalnit libovolně
vysokým tlakem

Joule-Thompsonův efekt

Joule-Thompsonův efekt = změna teploty při adiabatické expanzi stlačeného plynu tryskou (pokles tlaku $dp < 0$)

$$\mu = \frac{dT}{dp}$$

Joule-Thompsonův koeficient

$\mu = 0$ ideální plyn, reálný plyn při J-T inverzní teplotě

$\mu > 0$ **ochlazení** ($dT < 0$) způsobené trháním vdW vazeb, potřebná energie se bere z E_{kin} , klesá T

Pod J-T inverzní teplotou: O_2 , N_2 , NH_3 , CO_2 , freony

N_2 (348 °C) O_2 (491 °C)

Joule-Thomsonův efekt

Joule-Thomsonův efekt = změna teploty při adiabatické expanzi stlačeného plynu tryskou ($dp < 0$)

$$\mu = \frac{dT}{dp}$$

Joule-Thomsonův koeficient

$\mu < 0$ **ohřátí** ($dT > 0$)

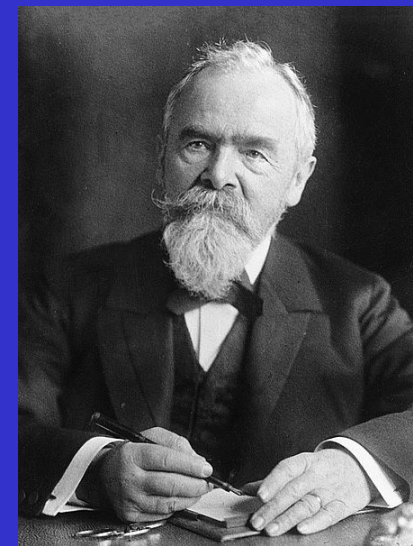
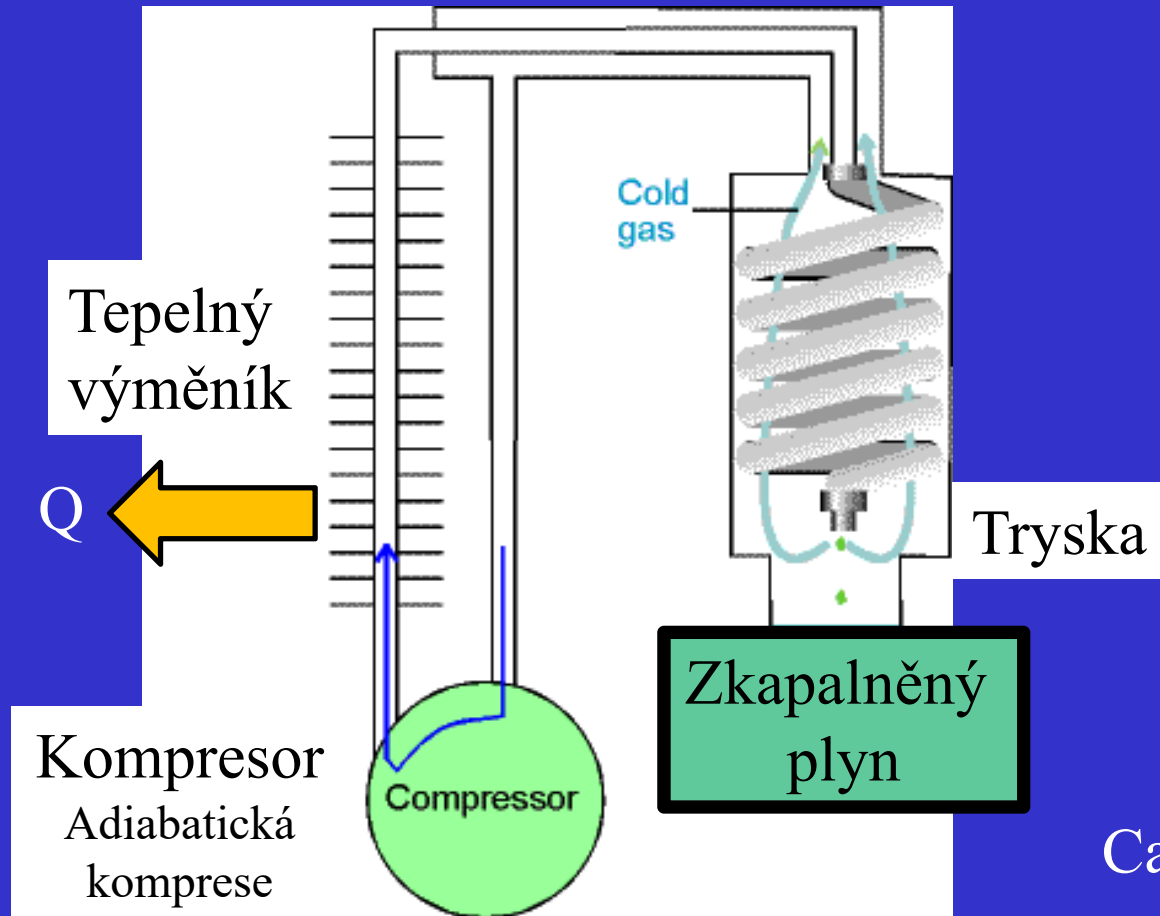
plyny nad J-T inverzní teplotou: H_2 , He, Ne

H_2 (-71 °C) He (-222 °C)

Ve stlačeném plynu jsou odpuzivé interakce, které se při expanzi zruší, energie se uvolní = ohřátí, zvýšení E_{kin}

Zkapalňování plynů

Carl Paul Gottfried Linde
(1842 - 1934)

Joule-Thompsonův efekt: $\mu > 0$ **ochlazení**

Kinetická teorie plynů

1738

Atomy a molekuly jsou v neustálém pohybu, naráží na stěny nádoby a vytváří tlak plynu, teplota je mírou intenzity tohoto pohybu, dodání tepla zvýší rychlost pohybu

Daniel Bernoulli
(1700 - 1782)

1851 James P. Joule

Střední rychlost molekuly H_2 při $0\text{ }^\circ\text{C}$
 $\langle v \rangle = 1,84 \cdot 10^3 \text{ m s}^{-1} = 6624 \text{ km h}^{-1}$

John Herapath 1820

John J. Waterston 1845

$$p = N m v^2$$

Statistická mechanika:

R. Clausius, J. C. Maxwell, L. E. Boltzmann

Distribuční funkce rychlostí

Kinetická teorie plynů

Střední kinetická energie molekuly plynu

$$E_{kin} = \frac{1}{2} m \langle v^2 \rangle$$

m = hmotnost molekuly plynu

$\langle v \rangle$ = střední rychlost molekuly plynu

Střední kinetická energie všech plynů při dané teplotě T je stejná

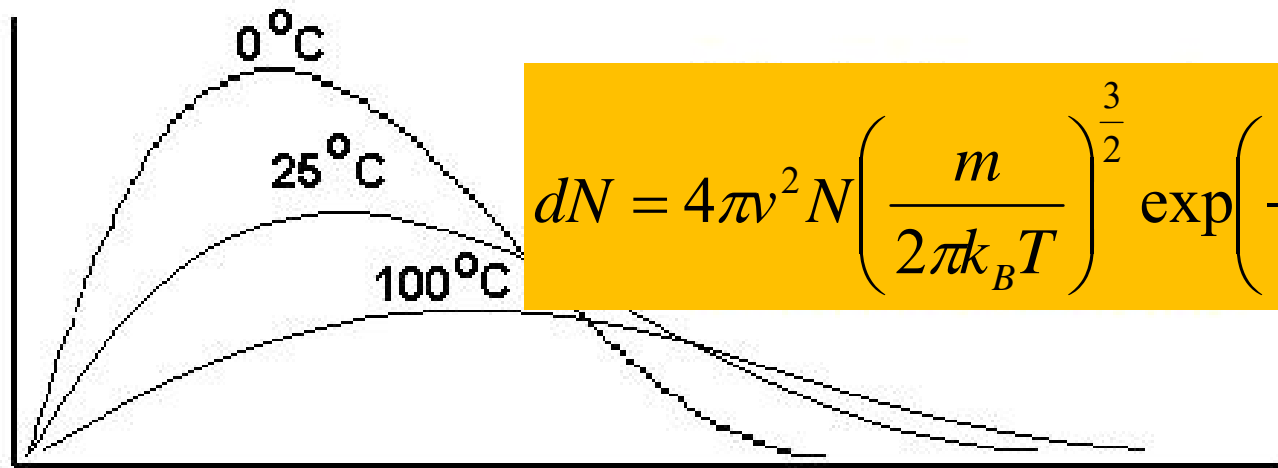
$$E_{kin} = \frac{3}{2} k_B T$$

Maxwell-Boltzmannovo rozdělení rychlostí

Distribuční funkce rychlostí

Počet molekul, N

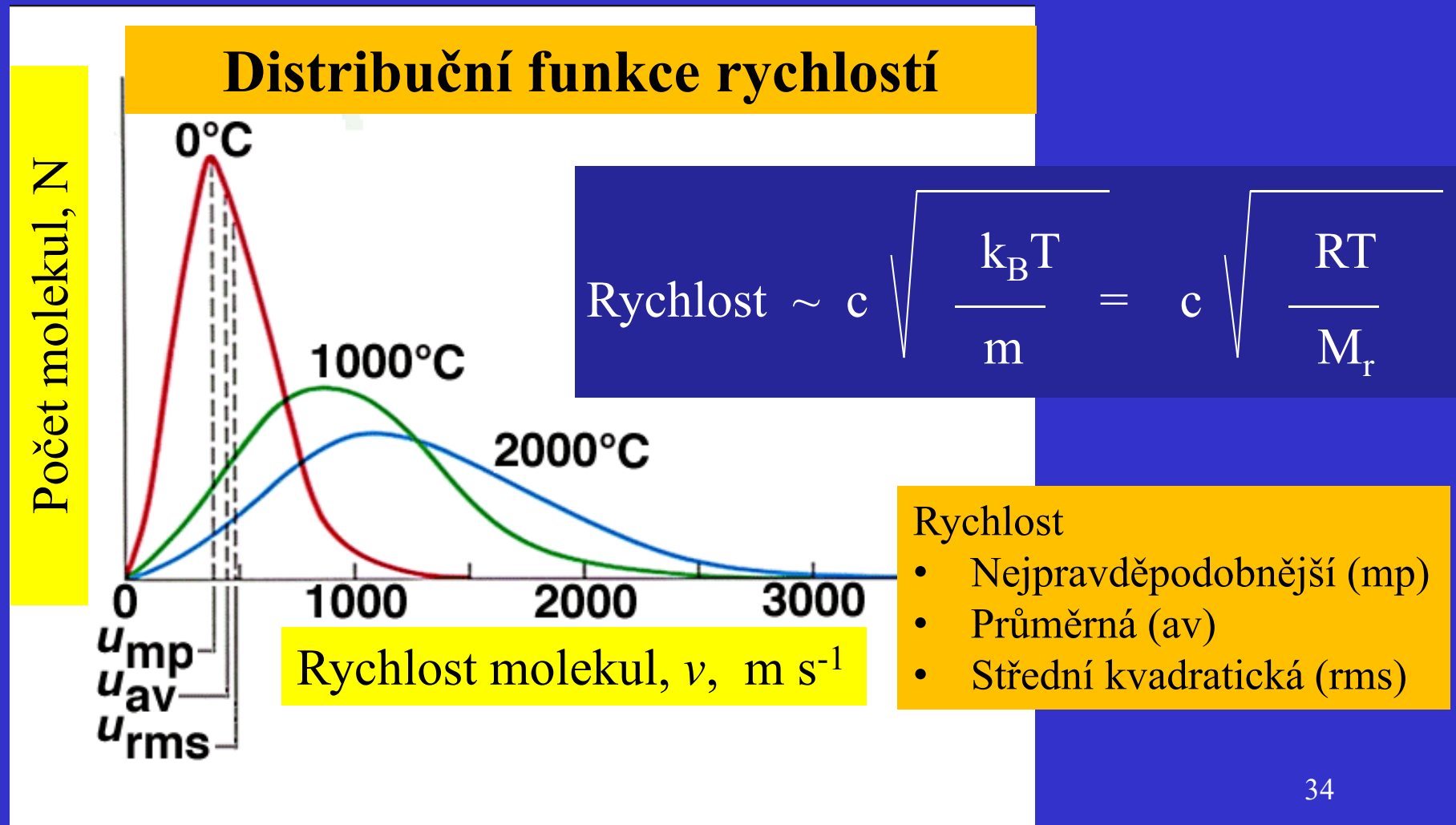

$$dN = 4\pi v^2 N \left(\frac{m}{2\pi k_B T} \right)^{\frac{3}{2}} \exp\left(-\frac{mv^2}{k_B T} \right) dv$$

Rychlost molekul, v , m s^{-1}

- Závisí na hmotnosti molekul, m , a teplotě, T
- Žádná molekula nemá nulovou rychlost
- Maximální rychlost $\rightarrow \infty$, ale čím vyšší rychlost, tím méně molekul
- Zvýšení teploty – posun maxima k vyšším v a rozšíření
- Plocha pod křivkami stejná, celkový počet molekul se nemění

Maxwell-Boltzmannovo rozdělení rychlostí

Maxwell-Boltzmannovo rozdělení rychlostí

Distribuční funkce rychlostí

$$dN = 4\pi v^2 N \left(\frac{m}{2\pi k_B T} \right)^{\frac{3}{2}} \exp\left(-\frac{mv^2}{k_B T} \right) dv$$

$$\text{Rychlost} \sim c \sqrt{\frac{k_B T}{m}} = c \sqrt{\frac{RT}{M_r}}$$

Nejpravděpodobnější rychlost

$$v_{\text{mp}} = (2 \text{ kT} / m)^{1/2}$$

Průměrná rychlost

$$v_{\text{av}} = (8 \text{ kT} / \pi m)^{1/2}$$

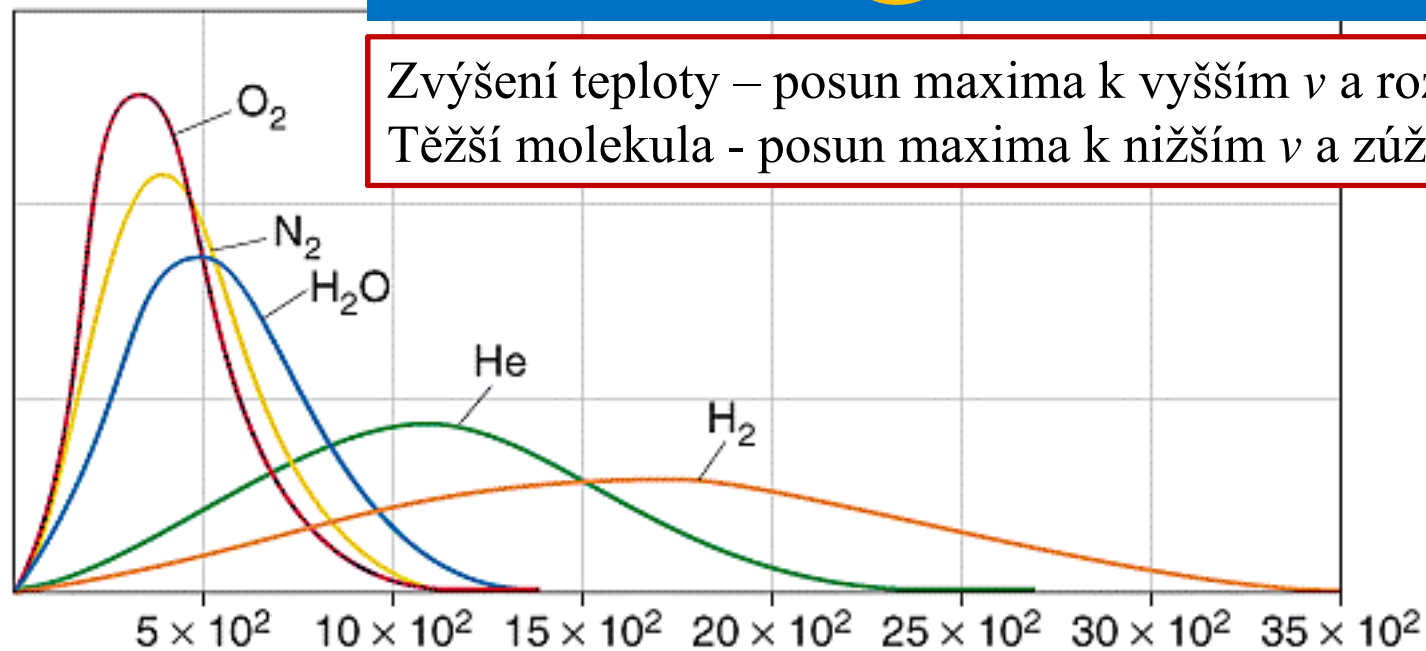
Střední kvadratická rychlost

$$v_{\text{rms}} = (3 \text{ kT} / m)^{1/2}$$

Maxwell-Boltzmannovo rozdělení rychlostí

$$\text{Rychlost} \sim \sqrt{\frac{k_B T}{m}} = \sqrt{\frac{RT}{M_r}}$$

Počet molekul

Zvýšení teploty – posun maxima k vyšším v a rozšíření
Těžší molekula - posun maxima k nižším v a zúžení

Rychlost molekul, m s⁻¹

Střední volná dráha

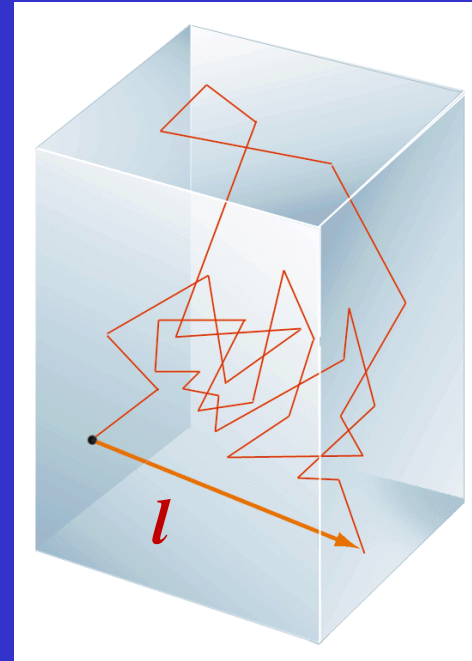
Střední volná dráha, l

- průměrná vzdálenost mezi dvěma srážkami
- nepřímo úměrná počtu částic v jednotce objemu – tlaku plynu
- závisí na teplotě

$$l = konst \left(\frac{1}{n\pi(2r)^2} \right)$$

n = počet částic na m^3
 r = poloměr molekuly

$l = 500\text{--}1000 \text{ \AA}$ (za laboratorních p, T)

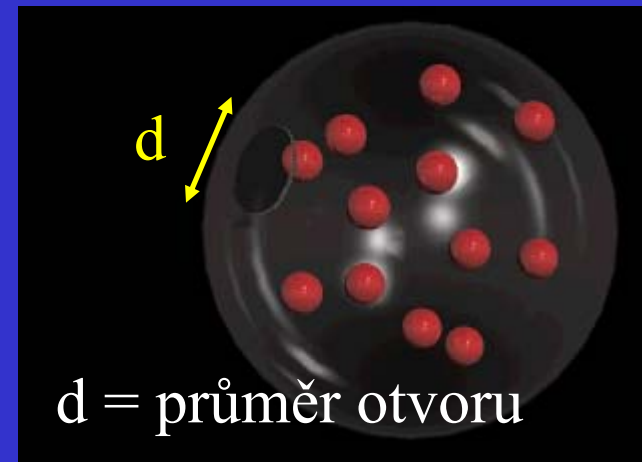
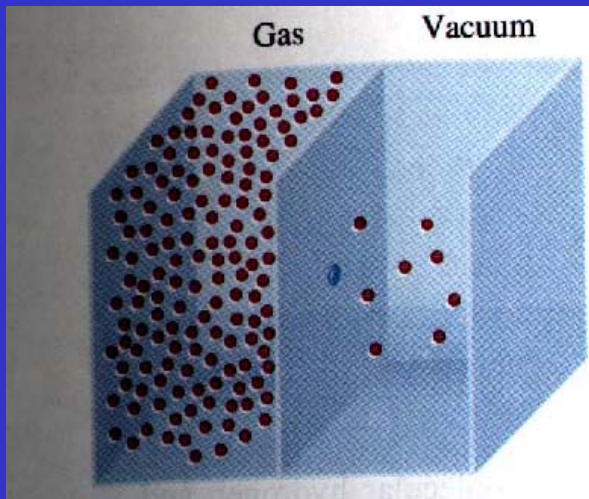
Viskozita, tepelná vodivost,
difuzivita

Efuze

Knudsenova efuze do vakua

$$K_n = l / d \gg 1$$

molekuly se
navzájem nesrážejí

Grahamův zákon

těžší molekuly unikají pomaleji

$$\frac{v_1}{v_2} = \sqrt{\frac{\rho_2}{\rho_1}} = \sqrt{\frac{M_2}{M_1}}$$